

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/104995>

Please be advised that this information was generated on 2021-04-18 and may be subject to change.

Abélard en Héloïse

1117-1119

Niemand beheerste in de 12e eeuw de kunst van het redeneren beter dan Pierre Abélard. Maar zijn roem dankt hij vooral aan verwickelingen op terreinen waar het verstand het vrijwel altijd aflegt tegen de emotie: de liefde en het geloof.

Peter Raedts

In zijn autobiografie schrijft Pierre Abélard (ca. 1080-1142) dat hij altijd alleen afging op zijn verstand en dat het niet zijn gewoonte was zich te laten leiden door ervaring. Dat is een uitspraak die typisch is voor de 12e eeuw. Het was een tijd waarin het oude niet langer in tel was, waarin mensen op zoek waren naar het nieuwe en onverwachte, een tijd die gekenmerkt werd door grenzeloos optimisme, ondernemingszin en dadendrang, de tijd ook waarin het fundament gelegd werd voor de latere heerschappij van het Westen over de wereld. De mensen in de 12e eeuw hadden weinig eerbied voor tradities, zij vertrouwden op hun eigen scherpzinnigheid en analytisch vermogen bij het oplossen van hun problemen.

Al in zijn vroege jeugd werd duidelijk dat Abélard een man was van de nieuwe tijd. Hij werd geboren rond 1080 in Bretagne uit adellijke ouders. Als oudste zoon was hij eigenlijk, op grond van eeuwenoude tradities, voorbestemd voor de krijgsdienst. Maar zijn vader brak met die traditie en liet Pierre een literaire opleiding volgen. De jonge Pierre kreeg de smaak zo te pakken dat hij besloot van de letteren zijn carrière te maken. In zijn eigen woorden: 'Ik heb het steekspel met argumentaties geprefereerd boven

oorlogsonderscheidingen.' Hij raakte vooral gefascineerd door de studie van de logica, die in zijn tijd, onder de naam van dialectiek, grote opgang maakte. Voor de generatie van Abélard was logica veel meer dan een steekspel met de taal. Het was een nieuwe manier om de werkelijkheid te verkennen en te onderwerpen aan de greep van het verstand.

Er was een geweldige zucht naar kennis in die dagen. Die werd niet bevredigd door wetenschappelijke experimenten uit te voeren, maar door de grote klassieke auteurs te lezen – vooral Aristoteles – om te weten te komen wat die allemaal gezegd hadden over de opbouw van het heelal, over de dode en levende natuur, over de menselijke geest en over God. Maar hoe meer materiaal men doorploegde, des te duidelijker bleek dat de geleerden van de Oudheid het op allerlei punten volstrekt met elkaar oneens waren geweest. Dat zou voor ons geen probleem zijn, maar toen was het dat wel. Omdat nog maar

Portret in een 14e-eeuws manuscript van Abélard en Héloïse. De hartstochtelijke en tragische liefdesverhouding van de Franse filosoof Abélard met zijn ruim twintig jaar jongere leerlinge Héloïse behoort tot de beroemdste uit de geschiedenis.

weinig mensen konden lezen, werd het geschreven woord met grote schroom benaderd. Ieder woord dat opgetekend was, gold als een onwrikbare getuige van de waarheid. Hoe konden die getuigen elkaar dan

1117 | Abélard en Héloïse

1119

tegenspreken? Op dat punt zette het eigen denken aan. De oplossing werd gevonden in de ontwikkeling van de logica. Door de oude teksten

Niemand in de 12e eeuw beheerste de kunst van het redeneren beter dan Abélard. Vol trots vermeldt hij in zijn autobiografie dat hij al heel

gauw zijn eigen leermeesters met 'glasheldere rationale argumenten' dwong hun ongelijk te bekennen. Iets van die jeugdige overmoed heeft Abélard zijn hele leven bewaard. Die overmoed heeft hem ook in de grootste moeilijkheden gebracht, juist op de twee terreinen waar het verstand het vrijwel altijd aflegt tegen de emotie: dat van de liefde en van het geloof.

In 1117 werd Abélard verliefd op zijn leerlinge Héloïse,

iets wat hem nog nooit was overkomen. Hij viel dan ook als een baksteen voor haar en zij begonnen een affaire zo heftig dat zijn colleges eronder gingen lijden: 'Spoedig was ik niets meer dan een man die oorspronkelijke gedachten, die anderen ooit hadden uitgesproken, voorlas. En als ik zelf al iets origineels bedacht, dan waren dat liefdesgedichten, die niets te maken hadden met de geheimenissen der filosofie.' Toen al snel bleek dat Héloïse zwanger was, wilde Abélard haar trouwen

– in het geheim natuurlijk, omdat hij anders zijn carrière wel kon vergeten. School en onderwijs waren immers in handen van de Kerk, en alleen ongetrouwde mannen konden daarbinnen werk vinden. Héloïse wilde helemaal niets weten van een huwelijk, omdat het voor haar minnaar gevaarlijk was en wat haarzelf betrof volstrekt overbodig: 'Ik roep God als mijn getuige aan dat ik, indien Augustus, die over de hele aarde heerste, mij de eer van een huwelijk waardig zou keuren, het voor mijzelf verkieslijker en waardiger zou vinden jouw bijzit te heten dan zijn keizerin.' Voor haar was de liefde tot Abélard alles wat zij wilde. Abélard zette toch door, zij trouwden in stilte, maar Héloïses oom, tevens haar voogd, kon zich niet bij de feiten neerleggen. Hij maakte radicaal een einde aan het huwelijk door Abélard op een nacht te laten castreren. Héloïse eindigde haar leven als non, Abélard als monnik. Maar Héloïse kon Abélard niet meer vergeten; nog jaren later schrijft zij aan hem: 'De vervoering van de liefdeservaringen die wij beiden in elkaars armen genoten hebben, leeft nog altijd in mij als een zoete herinnering. Ik kan over die emoties geen enkele onvrede voelen en kan ze ook niet uit mijn gedachten bannen. Ik streef er meer naar jou welgevallig te zijn dan God.' Abélard kon met zulke hevige gevoelens niet overweg; voor hem was zijn huwelijk over. Op Héloïses emotionele uitbarsting reageert hij koel door haar eraan te herinneren dat zij nu een non is: 'Na eerst de echtgenote van een armzalig mannetje te zijn geweest, ben je nu verheven tot het bruidsvvertrek van de hoogste koning.'

Na het gewelddadige einde van zijn huwelijk werd Abélard in 1119 lid van het machtige klooster van

Pagina uit het getijdenboek van Jean Fouquet (ca. 1457), met in het midden Bernard van Clairvaux. Deze deed alles om Abélard kapot te maken, omdat Abélard redeneerde over dingen die het verstand niet kan vatten. Iedere poging om Gods onbegrijpelijke liefde te doorgronden, moest volgens Bernard wel uitlopen op ketterij.

te onderwerpen aan logische analyse kon worden aangetoond dat zij elkaar niet tegenspreken, maar dat ze allemaal op eigen wijze een uitdrukking waren van de ene waarheid der dingen.

Saint-Denis, vlak bij Parijs, de plaats waar van oudsher de Franse koningen werden begraven. Daar begon hij weer les te geven en met evenveel naïef vertrouwen – het was alsof de hele zaak met Héloïse hem niets geleerd had over de macht van het gevoel – begon hij zich nu intensief te bemoeien met de theologie en het geloof. Met rationele argumenten probeerde hij de geloofsgeheimen te doorgronden en voor zijn studenten inzichtelijk te maken, immers ‘iets kon niet geloofd worden als het niet eerst begrepen was’.

Helaas ontmoette hij een tegenspeler die in alle opzichten even briljant, origineel en gepassioneerd was

als hijzelf, en tegelijk zijn volstrekte tegenpool: Bernard van Clairvaux (1090-1153). De confrontatie tussen Abélard en Bernard werd een bijna letterlijke herhaling van wat er was gebeurd tussen hem en Héloïse. Weer ontmoette hij iemand die liefde boven intellect stelde. Alleen was het nu niet de liefde van man en vrouw, maar de liefde tot God. En weer stond Abélard machteloos. Het grote verschil was natuurlijk dat Héloïse, ondanks de verwijten die zij hem maakte, van hem hield, terwijl Bernard al zijn kunsten om emoties te bespelen aanwendde om hem kapot te maken. Hij schrok daarbij niet terug voor karaktermoord. In een

brief aan een kardinaal in Rome beschrijft hij Abélard aldus: ‘Wij hebben hier in Frankrijk tegenwoordig een monnik zonder regel, een prelaat zonder verantwoordelijkheid, een abt zonder tucht, namelijk Pierre Abélard, een man die alleen maar met kinderen praat en het houdt met de vrouwtjes.’ Bernards diepste verwijt is dat Abélard redeneerde over dingen die het verstand niet kan vatten en dat hij maar niet wilde begrijpen dat de overgave aan God in het geloof een innerlijke zekerheid geeft die ver boven alle redeneringen uitstijgt. Iedere poging om Gods onbegrijpelijke liefde met het ver-

stand te doorgronden, moest volgens Bernard wel uitlopen op ketterij. In 1140 vond de grote confrontatie plaats op een concilie in Sens, maar wat Bernards mooiste uur had moeten worden, liep uit op een farce, omdat Abélard een beroep deed op de paus, waardoor het proces geen doorgang kon vinden. Maar Bernard was niet voor één gat te vangen. Voordat Abélard Rome kon bereiken, had hij zijn mensen in Rome gewaarschuwd en was Abélard door de paus veroordeeld zonder gehoord te worden. Abélard brak zijn reis naar Rome af en vond een toevlucht in de abdij van Cluny, waar hij zijn laatste jaren sleet onder bescherming van de machtige abt van dat klooster, Petrus Venerabilis.

Bernard had de slag gewonnen, maar niet de oorlog. Abélards denkwijze, zijn rusteloos zoeken naar redelijkheid, naar begrip van de wereld en haar geheimen hebben het gewonnen van Bernards mystieke benadering van de werkelijkheid. Abélard heeft ons geleerd vragen te stellen en niets als vanzelfsprekend aan te nemen. De kernachtige formulering waarmee hij zijn denken samenvatte: ‘Door te twijfelen komen wij tot onderzoek, en door onderzoek begrijpen wij de waarheid’, kan als motto gelden van de hele wetenschappelijke ontwikkeling van Europa van de 12e eeuw tot nu toe. Dat daarbij ook iets wezenlijks verloren is gegaan – een begrip van de dingen die niet in cijfers gevat kunnen worden – laten de bedroefde brieven zien die ons van Héloïse zijn overgebleven.

Het grafmonument dat begin 19e eeuw op de Parijse begraafplaats Père Lachaise voor Abélard en Héloïse werd opgericht, werd een bedevaartplaats voor geliefden.

